

**ZSIDÓ LOJALITÁSHIERARCHIÁK
DINAMIKÁJA
A MODERNKORI KÖZÉP-EURÓPÁBAN**

Programfüzet

Zsidó lojalitáshierarchiák dinamikája a modernkori Közép-Európában

*Az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Történelem Tanszék, az SZTE BTK
Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, a Társadalomtudományi
Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete és a SZAB Néprajzi Munkabizottsága
szervezésében*

2019. november 6–7.

Szeged, SZAB Székház, Somogyi u. 7, 6720

Szerkesztette:

Glässer Norbert – Zima András

Kiadta:

az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Történelem Tanszék és az SZTE BTK Néprajzi és
Kulturális Antropológiai Tanszék

Budapest - Szeged

2019

ISBN 978-963-306-694-2

Felhasznált illusztrációk forrásai oldalak szerint:

OR-ZSE Könyvtára: 8, hátlap

MILEV: 8, 21, 25

SZZSH Archívuma: címlap

Bíró Ákos gyűjteményéből: 2, 5

Deák Andrea fotója: 7

tkki

Konferenciaprogram

2019. nov. 6. (szerda) 10.00-18.00

Köszöntők

10.00-10:30

Sándor Klára, SZTE BTK dékánhelyettese – Megnyitó

Vajda Károly, OR-ZSE rektora – Köszöntő

Simon András, SZAB Néprajzi Munkabizottság – Köszöntő

Plenáris előadások

Elnököl: Sándor Klára

10.30 Cieger András: Szimbolikus politika és lojalitáskonfliktusok a dualizmus kori Magyar Királyságban

11.00 Fenyves Katalin: Zsidó lojalitáshierarchiák változásai

11.30 Vajda Károly: A zsidó vallás hitelesség- és lojalitáskonceptiója

12.00 *Vita*

12.10 *Kávészünet*

Lojalítás, történetiség és használható múlt

Elnököl: Vajda Károly

12.20 Dávid Nóra: Ókori régiségek újkori fogadtatása

12.40 Uhrman Iván: Zsidó történészek – magyar koratörténetről

13.00 Haraszi György: A koraujkori magyar zsidó történelem képe a 19. századi zsidó történetírásban

13.20 *Vita*

13.35 *Ebédészünet*

A konfesszionizálódó zsidóság lojalitáshierarchiái

Elnököl: Haraszi György

14.45 Fényes Balázs: Királytisztelet a rabbinikus irodalomban

15.05 Oláh János: Néhány XIX-XX. századi neológ zsidó hittankönyv útmutatásaiból, valamint a Rabbiképző Intézet „ünnepélyeiről” és Löw Immánuel prédikációiról

15.25 Konrád Miklós: A disszimiláns asszimiláns! Disszimilációs tendenciák a dualizmus kori neológ zsidóság körében

15.45 *Vita*

16.00 *Kávészünet*

Lojalitásminták intézményi változásai

Elnököl: Bányai Viktória

16.15 Glässer Norbert: Lojalitásmegnyilvánítások és -hierarchiák az izraelita felekezeti sajtóban

16. 35 Komoróczy Szonja: Nemzet- és vallás-kép a hitközségi politikában a kárpátaljai zsidóságnál

16.55 Molnár Judit: A Magyar Zsidók Központi Tanácsa "struccpolitikája" 1944-ben

17.15 *Vita*

Patrióta jelvény (Bíró Ákos gyűjteménye)

2019.nov. 7. (csütörtök) 10.00-17.00

5

Lojalítás, csoportthatár, identifikáció

Elnököl: Balázs Gábor

10.00 Gyenge Zoltán: Az ellenségképzés genealógiája

10.20 Sándor Klára: Körökön kívül: Vámbéry Ármin magyarságtudatának interpretációi

10.40 Molnár Dávid: Zsidók és zsidózók viszonya és közös (?) történetük a kezdetektől a második világháborúig

11.00 *Kávészünet*

11.10 Gidó Attila: Erdélyi zsidó lojalitásnyilatkozatok a 20. század első felében

11.30 Ábrahám Vera: Lojalítás a hazához – a Magyar Nemzeti Gárda szegedi zsidó katonái

11.50 *Vita*

12.00 *Kávészünet*

Lojalításhierarchiák és egyéni utak

Elnököl: Gyenge Zoltán

12.15 Bíró Ákos: Franci vagy Sárika?

12. 35 Pál József: Carlo Michelstaedter az Osztrák-Magyar Monarchia olasz zsidó irodalmában

12.55 Balogh Iván: Zsidó öntagadás, aztán hazatalálás, majd a vég – Reitzer Béla esete

12.15 *Vita*

12.30 *Ebédészünet*

Lojalításhierarchiák a populáris zsidó kultúrában

Elnököl: Molnár Judit

13.30 Bányai Viktória: Liliom és Dávid-csillag: a zsidó cserkészlet változó lojalitásmentái

13.50 Tamási Balázs: Magyarországi héber könyvgyűjtemények létrejötte és szerepe a magyar zsidóság körében a 19-20. században

14.10 Toronyi Zsuzsanna: Zsidó múzeum kurátori koncepcióváltozásainak tükrében

14.30 Zima András: Zsidó csoportok lojalításhierarchiáinak változása 1945 után

14.50 Vita

15.05 Kávészünet

Recens kérdések

Elnököl: Komoróczy Szonja

15.20 Bíró Tamás: „...milyen jó dolog magyar zsidónak lenni, de ez mar egy másik vita temaja...”

15.40 Balázs Gábor: Lojalitás az egalitarizmus korában: a zsidó-nemzsidó kapcsolat dilemmája a vallási irodalomban

16.00 Darvas István: Lojalitás kérdése a mindennapi rabbinikus gyakorlatban

16.20 Vita

16.35 Zárszó

Zsinagógai emléktábla, Temesvár

REZÜMÉK

Ábrahám Vera

Lojalitás a hazához – a Magyar Nemzeti Gárda szegedi zsidó katonái

Az első világháború a térség dinasztikus birodalmait számolta fel, s hozott létre új államalakulatokat, amelyek egy részében az Örökkévaló által legitimált koronás fő helyébe az állami főhatalom más megjelenési formái léptek. A felvilágosodással a koronás fő és az ország jólétéért mondott imákba bekerültek az alkotmányos monarchia köz- és jótékonyági intézményei, a lojalitás rendi megnyilvánítási formái mellett pedig megjelent a nemzethez tartozás, és a nemzetállam iránti lojalitás gondolata is. Az első világháború idején ez utóbbinak a megkérdőjelezése is megfogalmazódott különböző formában a központi hatalmak seregeiben és hátszágában. A háborút követő forradalmi események, és a Horthy-korszak ellenforradalmi propagandája tovább erősítette a zsidóság nemzet iránti hűségének megkérdőjelezését. Az izraelita felekezet apologetikus intézményi válaszaiban ezért olyan toposzok rajzolódtak ki, mint 1848-49 és 1914-18 közös harca.

A második zsidótörvény néven ismerté vált, és a zsidónak minősített személyek gazdasági tevékenységét korlátozó 1939. évi IV. törvénycikk 2. § 6. pontja értelmében a törvényt arra a személyre nem lehetett alkalmazni, aki az „1918. és 1919. évi forradalmak idején az ezek ellen irányuló nemzeti mozgalmakban résztvett, ha ezzel életet kockáztatta, vagy e miatt szabadságvesztést szenvedett, valamint ennek feleségére és gyermekeire, aki ilyen tevékenysége miatt életét vesztette”.

Az előadás azt vizsgálja, miként állította össze a hitközség a Magyar Nemzeti Gárda szegedi zsidó katonáinak névsorát a jogfosztó törvény alóli mentesítés céljából. Miként kísérelték meg a fennálló hatalmi berendezkedés irányában, és egzisztenciájuk alapjait védve, lojalitásukat megnyilvánítani?

Az előadás nem vizsgálja a törvény mentesítő pontjához tartozó jogalkalmazást. Szegedi Zsidó Hitközség Archivumában őrzött iratok: névsorok, levelezések, kérvények, a Felsőháznak és vitéz Shvoy Kálmán nyugalmazott altábornagynak, országgyűlési képviselőnek küldött dokumentumok tükrében elemzi a jelenséget.

Balázs Gábor

Lojalitás az egalitarizmus korában: a zsidó-nemzsidó kapcsolat dilemmája a vallási irodalomban

Az egalitarizmus uralkodó ideológiává válása a posztmodern kor nyugati kultúrájában különösen nehéz helyzet elé állította a klasszikus kultúrák tradíciójából táplálkozó monoteista vallásokat, amelyek számára a lojalitás a saját etnikai és vallási csoporthoz tartozókhöz magától értetődő alapérték volt. Az egalitarizmus korának egyik legradikálisabb igénye, hogy minden emberi lény iránt egyenlő lojalitást mutassunk, és semmiképpen ne diszkrimináljunk másokat pusztán azon az alapon, hogy nem a mi közösségünk tagjai. Az előadás azt fogja vizsgálni, hogy a zsidó vallási irodalomban milyen megoldásokat találunk az egalitarizmus felvetette problémákra.

Balogh Iván

Zsidó öntagadás, aztán hazatalálás, majd a vég – Reitzer Béla esete

1. Reitzer Bélát felekezete akadályozta meg abban, hogy tudományos pályára lépjen, amit így kommentált: "Abból a rétegből való vagyok, melynek csak úgy van helye ezen a földön, ha pénz van, vagy nagy a mozgékonyasága és kevés az etikai kényessége. Egyik feltételnek sem tudok megfelelni, elvesztem". Reitzer végül úgy oldotta meg a dilemmát, hogy – saját bevallása szerint is: érdekből – kikeresztelkedett, és egyik cikkében a korabeli német és olasz szociális gondoskodás előnyös oldalait emlegette. Közben újfajta magyarságkép jelent meg előtte mintaként, amelyet a népi mozgalom, a szociográfusok testesítenek meg. Ez menekülést ígért a Horthy-rendszer hivatalos antiszemitizmusától defenzívába szorult zsidóság fojtónak, gettószerűnek érzett miliójéből egy hitelesebb, kasztszellemtől mentesnek tűnő, átfogóbb "olvasztótégelybe". A népi mozgalom más, zsidó származású szimpatizánsaihoz (Sárközi György, Zelk Zoltán, Keszi Imre, Vas István, Pap Károly) hasonlóan Reitzer a népiek antiszemita megnyilvánulásait egyfajta, mazochisztikus szociális lelkiismeret miatt tűrhette el, amely a magyar zsidóság jogfosztottságát a numerus clausus, sőt, az első zsidótörvény ismeretében sem érezte súlyosabbnak a magyar parasztságénál.

2. ...Reitzer levele már a munkaszolgálatból, 1940-ből, Miskolc környékéről: „Az eredmény az, hogy határozottan filozemita lettem, pedig én még öreg, edzett antiszemitáknál is nagyobb antiszemita voltam... Parasztok, munkások között az emberség és tisztességes segítőkészség ezernyi és megható jeleivel találkozunk állandóan.”

3.1943 eleje: Reitzer Dorosicsiben elpusztult.

Bányai Viktória

Liliom és Dávid-csillag: a zsidó cserkészlet változó lojalitásmintái

Az előadás arra a kérdésre keresi a választ, hogy a magyarországi zsidó cserkészcsapatok milyen lojalitásmintákat közvetítettek tagjaiknak a mozgalom 35 éve alatt, 1913 és 1948 között. A kezdeti évek nyíltan cionista ideológiája hogyan fért össze az első világháború alatti hazafias háborús szolgálatával? Milyen váltással kellett igazodnia a csapatoknak 1919 után az ellenforradalmi alapra helyezkedő, a keresztény-nemzeti országépítésbe bekapcsolódó Cserkészszövetséghez? Asszimilációs vagy disszimilációs stratégiának kell e tekintenünk a két világháború között működő zsidó cserkészcsapatokat, illetve ezek reprezentatív jelenlétét az 1933-as gödöllői cserkész világtalálkozón? Milyen hatása volt az 1941-es kizárásnak? Milyen jövőképet képviseltek a Holokauszt után újjászervezett zsidó cserkészcsapatok? A vizsgálathoz a cserkészcsapatok belső sajtótermékeit és más forrásanyagát (őrsi naplók, csapatparancsok, levelezés) valamint a korabeli hírlapi forrásokat használom.

Bíró Ákos

Franci vagy Sáríka?

Az előadásban nemes krupieci Bauer Gyula ezredes világháborús magánlevelezésére alapozva szeretném bemutatni a Rosseb-bakák volt parancsnokának személyes kötődéseit a Habsburg-Lotharingiai ház uralkodóihoz, a különös tekintélytisztelést mely a szolgálat által megkövetelt

hódolatot meghaladóan személyiségének integráns része volt, és mely a magánélet egészen meglepő területein is megnyilvánult.

Bíró Tamás

**„...milyen jó dolog magyar zsidónak lenni, de ez mar egy másik vita temaja...”
Lojalitáshierarchiák egy késő 20. századi digitális korpuszban**

A Zsidó Fiatalok Magyarországi Egyesülete (UJS) által 1997 őszén alapított Córesz levelezési lista egyike a digitális kor hajnalából származó, máig kiaknázatlan, azonban a kortárs magyar zsidó történelem kutatása szempontjából jelentős forrásoknak. A Facebook és a kommentelési lehetőséget biztosító számos online újság, blog korában szinte elképzelhetetlen, hogy 22 évvel ezelőtt még csak egyetlen elektronikus kommunikációs csatorna állt a magyar(országi) zsidó fiatalok – és kevésbé fiatalok – rendelkezésére. Előadásom során a Córesz archívumában térképezem fel a lojalitáshierarchiákat az ezredfordulón.

A Córesz levelezési lista által szolgáltatott társadalmi minta nem reprezentatív a korabeli magyar(országi) zsidóságra nézve, bárhogy is értelmezzük az alapsokaságot. Az alapító ifjúsági szervezet és az alkalmazott modern technológia következtében elsősorban (de messze nem kizárólag) fiatal, öntudatos zsidók levelezésébe kapunk betekintést, akik a modern magyar társadalomhoz és a zsidó hagyományokhoz egyaránt kötődnek, a kettő közt ellentétet nem érzékelve. Ennek a generációnak a lojalitáshierarchiája jól rekonstruálható a digitális forrásból, amellyel a lista egyes tagjai egyetértenek, mások vitatkoznak, vallási-ideológiai beállítottságuk és életkoruk függvényében. A Córesz levelezési listán zajló viták következtében a 2000-es évek elején két, egymással ellentétes politikai-társadalmi nézeteket valló „szakadár lista” is létrejött, elsősorban az alapítókénál idősebb generációk képviselőiből, így az ő értékrendjükre is következtethetünk a források feldolgozásával.

Az egymással gyakran összeütköző hierarchiák feltérképezése során számos módszertani nehézségre is felhívom a figyelmet. Az ekkor még új kommunikációs formának számító online térben az őszinte, az eltúlzott, valamint az álnéven, esetleg provokatív céllal kreált személyiségek megnyilvánulásait is forráskritikával kell kezelnünk.

Cieger András

Szimbolikus politika és lojalitáskonfliktusok a dualizmus kori Magyar Királyságban

Az ünnepek, emlékművek, állami szimbólumok, kultuszok és a kiegyezés kapcsán felmerülő morális problémák egyaránt lehetőséget adnak az állami és ellenzéki emlékezetpolitika, a hatalmi reprezentáció és a hozzájuk kapcsolódó legitimációs eljárások, illetve a párhuzamos nemzetépítés jelképekben megtestesülő konfliktusainak, a lokális emlékezetek működésének vagy éppen az egyén szintjén jelentkező lojalitásdilemmáknak a tanulmányozására. A birodalmi, államnemzeti, etnikai, felekezeti nézőpontú vagy éppen az egyént a középpontba állító elemzésekhez pedig gazdag forrást nyújthatnak mind a hivatali, mind a személyes források, valamint a korszak sajtója és művészeti alkotásai.

Előadásunk – amely folytatása kíván lenni az ugyanebben a körben 2014-ben elmondott és 2016-ban megjelent gondolatoknak – ezúttal az 1883. évi XVIII. törvénycikk, valamint az 1890-es években megjelent kormányzati rendeletek kapcsán kiobbant zászló- és címervitát kívánja

részletesebben megvizsgálni. Elsősorban nem a politikai diskurzus elemzése a célunk, hanem az említett jogszabályok gyakorlati végrehajtása, az etnikai és lokális közösségek reakciói, valamint az állam és az uralkodó iránti lojalítások korlátos működése érdekes a számunkra. A konkrét történetekből identitások és lojalítások konfliktusos és összetett viszonya bontakozik ki.

Darvas István

Lojalítás kérdése a mindennapi rabbinikus gyakorlatban

Az 1990-es évektől számos változáson ment keresztül a magyarországi zsidó felekezeti élet. Az intézményi, irányzati választási lehetőségek bővülése mellett különböző attitűdök, kötődések és identifikációk kialakítására és megnyilvánítására adódott lehetőség. Az egyes korábbi stratégiák diskurzuselemei továbbéltek, ugyanakkor a változó társadalommal új konstellációkkal egészültek ki. A hívek körében az egyes személyek életútjai, családok történetei tovább árnyalták ezt a képet. A mindenkori közbeszéd szintén hatott a közösségekre. Előadásomban a rabbinikus gyakorlat felől világítom meg a lojalítás-megnyilvánítások kérdését a hívek és a közösségi vezető viszonylatában.

Dávid Nóra

Ókori régiségek újkori fogadtatása

A XIX. század végén több olyan, a római korból származó lelet került napvilágra, mely a rajta található szimbólum (pl. menóra), vagy felirata szövege alapján zsidóként azonosítható. Ezek bizonyítják, hogy jóval a magyarok honfoglalása előtt is éltek zsidók a Kárpát-medencében. A leleteknek nem csak az óorkutatásra volt hatása, hanem a hazai zsidók identitásképeinek formálódására is: hiszen bizonyossá vált, hogy egyes testvéreik hamarabb voltak jelen a mai Magyarország területén, mint a magyarok. A leletekről már a XIX. században olyan neves régészek és zsidó polihistorok közöltek rövidebb-hosszabb írásokat az Archaeológiai Értesítő, vagy az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyveinek lapjain, mint például Krausz Sámuel vagy Fröhlich Róbert. Scheiber Sándor 1960-ban publikált Magyarországi zsidó feliratok című feliratgyűjteménye pedig már a III. századtól veszi sorra a zsidó vonatkozású epigráfiai anyagot. Előadásomban az egyes ókori zsidó feliratok és tárgyak publikációiban és az azokhoz fűzött további írásokban megjelenő reakciókat gyűjtöm össze, melyek jól jelzik, hogy milyen hatással volt az ókori zsidó jelenlét tanúinak felbukkanása a magyarországi zsidóság identitásának formálódásában.

Fényes Balázs

Királytisztelet a rabbinikus hagyományban

A koronás főt az uralkodóra mondandó áldás szerint az isteni dicsőség visszatükröződésének tekintették. RÁSI Jákob történetéből vezette le a koronás fő tiszteletét: Jákob fiának, nem mint fiúnak, hanem mint Egyiptom alkirályának adta meg a tiszteletet (1Móz 48,2 RÁSI). „Ki segedelmet adott a királyoknak...” (Zsolt 144,10) a hatalomért mondott ima szinonimája is lett, nem csupán a királyért mondott ima neve és kezdősora. RÁSI Jeremiásra hivatkozott hangsúlyozva, hogy a népek királyaiért is kell imádkozni, tekintettel arra, hogy a világ 70 népéért szukkotkor hetven ökröt mutatottak be áldozatként. Az Örökkévaló tizenhárom attribútumainak

egyike a cheszed, a kegyesség. A királyért mondott ima egyik bécsi változata azt a gondolatot jeleníti meg, hogy a király személyében tükröződő isteni attribútumok az Örökkévalótól valók: „a könyörületes adjon a király szívébe és miniszterei valamint tanácsadói szívébe könyörületeséget, hogy tegyenek jót velünk és egész Izraellel, az ő napjaiban és a mi napjainkban és Izrael lakozzon békeességben.” A Példabeszédek egyik verse pedig az igazságos és kegyes királyi magatartást a trón támaszának nevezi: „Kegyesség és igazság megóvják a királyt, és kegyességgel támasztja trónját.” (Péld 20.28) A polgári- és vallásszabadság okán a modern nyugati államok is kegyes királyságokként (málchut sel cheszed) jelentek meg az orthodox responzum- és történeti irodalomban.

Fenyves Katalin

Zsidó lojalitáshierarchiák változásai

A lojalitás fogalma, amikor az események szereplőinek perspektívájából és nem a hatalom gyakorlóinak szemszögéből világítja meg a viszonyulási módokat, nem tartalmaz esszencialista konnotációkat, ehelyett gyakran többes számú, változékony, felételezi a választás lehetőségét. A lojalítások hierarchiájának átrendeződései is dinamikusan változó kötődések-elkötelezettségek, nem pedig valamely megváltoztathatatlan lényeg megnyilvánulásai. Az elmúlt néhány év nemzetközi kutatásaiban a lojalitásfogalom elsősorban az első világháború és a két világháború közötti, rendkívül sok nemzeti-etnikai konfliktustól szabdalt időszak kapcsán vált konferenciák és tanulmányok tárgyává. A lojalitáshierarchiák változásának itt elemzett példája az 1919-es magyarországi vörös és fehér terror „zsidó mártírjai”-nak ábrázolása a felekezeti diskurzusban, különös tekintettel az ellenforradalom antiszemitizmusa és a magyar zsidóknak az ellenforradalomban való „százalékon felüli nemes részvételétele” (*Egyenlőség*) között feszülő kognitív diszsonancia kezelési módjaira.

Gidó Attila

Erdélyi zsidó lojalitásnyilatkozatok a 20. század első felében

Az erdélyi zsidók magyar identitása, a magyar közösséghez való tartozása az első világháborút követően tematizálódott a sajtónyilvánosságban, a közbeszédben és a magyar, illetve a román politikai eliten belül. A magyarsághoz történő tartozás pedig rögtön felvetette a lojalitás kérdését, amelyet két irányba mutató viszonyrendszerként lehet értelmezni. A Romániai Országos Magyar Párt 1924-es brassói nagygyűlésén elfogadott határozat kimondta, hogy a magyar kisebbség részének tekinthető minden olyan zsidó származású személy, aki a magyar kulturális értékeket és a politikai, nemzeti célokat magáénak vallja. Így a lojalitás a magyar, illetve a magyar–zsidó kettős identitás vállalhatóságára is megoldást kínált, és mindazon zsidókra érvényes volt, akik már elindultak a magyarságtól való eltávolodás útján, de még kötődtek valamilyen szinten (pl. anyanyelvhasználat/nyelvhasználat, kultúrafogyasztás vagy magyar nyelvű zsidó kultúratermelés) a magyarsághoz.

A román irányba megmutatkozó lojalitás (*román állami lojalitás*) első kinyilatkoztatásai a zsidó nemzeti mozgalom részéről érkeztek, amely kijelentette, hogy elismeri az új állami kereteket és az új hazában hűséges állampolgárként, de kisebbségi jogai birtokában akar élni. Erre nézve az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség elnökének, Fischer Tivadar kolozsvári ügyvédnek 1920. januári kijelentései, valamint a dési és kolozsvári zsidó nagygyűléseken elhangzott felszólalások,

határozatok voltak irányadók. Előadásomban az erdélyi zsidó vezetők 1918-1940 közötti magyar és román irányba tett lojalitásnyilatkozatait vizsgálom meg, arra keresve a választ, hogy ezek a nyilatkozatok mennyiben tükrözték a zsidó identitásopciókat és az erdélyi magyar-zsidó viszonyrendszer átalakulását a román impérium alatt.

Glässer Norbert

Lojalitásmegnyilvánítások és -hierarchiák az izraelita felekezeti sajtóban

A Monarchia felekezeti alapon megélt életvilágai alapjaiban határozták meg tagjaik tapasztalatait, cselekvési lehetőségeit, értelmezéseit, diskurzustradícióit és perspektíváit. A felekezeti diskurzustradíciók formálódásának útjaira és a tágabb társadalmi környezethez való viszonyulási módokra egyaránt hatottak a zsidóság esetében a judaizmus hagyományai, az átalakuló társadalom lehetőségei és korlátai, valamint a modern nemzeteszemlék megjelenése. Az előadás a főhatalomhoz kötődő premodern és modern izraelita rítusokról szóló híradások tükrében elemzi az állampatrióta királytisztelet és a modern nemzeti diskurzusok egymáshoz való változó viszonyát. Ezáltal a Jewish Studies irodalmának Magyarországon kevésbé szervesült látásmódjait alkalmazza a történeti tapasztalat formálódására és csatornáira vonatkozóan. Forrásanyagában újdonságot hoz a tekintetben is, hogy zsinagógai beszédeket, izraelita felekezeti lapokat, populáris vallási kiadványokat, aprónyomtatványokat, zsidó múzeumi és hitközségi tárgyanyagokat, fotókat és levéltári anyagokat emel be elemzésébe.

Gyenge Zoltán

Az ellenségképzés genealógiája

Az ellenségképzés kapcsán három előzetes fogalomból kell kiindulnunk. Az első az „*azonos*”. Az „*azonos*” minden tekintetből origója bármiféle elemzésnek, amelynek témája a „*más*” és az „*idegen*”. Meglehetősen érdekes, hogy erre szinte senki sem figyel, pedig elég lenne egy kicsit Hegelt olvasni. Majd ezt követi a „*más*”, egyrészt az „*azonos*” oldaláról, aki / ami azzal szemben áll, ugyanakkor az „*azonos*” is önmagát a „*más*” szemléletében képes meghatározni. Ez utóbbival szoros összefüggésben van az „*idegen*” fogalma, amely nem feltétlenül egyszerűen az, ami a „*más*”: ugyanis az „*idegen*” mindig a „*más*”, de a „*más*” nem mindig az „*idegen*”.

Végül, de nem utolsósorban az idegen *radikális fogalma* következik, leginkább ez váltja ki a szenvedélyes vitát, agressziót, ez pedig az „*ellenség*”. Sokszor a közbeszédben egyszerűen összekeverik az „*ellenség*” és az „*idegen*” fogalmát, a helyzetet nem kissé összezavarva, sokszor a „*más*”-ról és az „*idegen*”-ről beszél, de a háttérben tudottan, nem tudottan, vagy akár tudottan, de elleplezve az „*ellenség*” terminus áll. Ha a „*más*” és „*idegen*” fogalmának kapcsolatát már előzetesen kifejtettük, akkor tegyük hozzá, hogy ebben az esetben sincs ez másképp: ugyanis az „*ellenség*” mindig egyben az „*idegen*”, de az „*idegen*” nem feltétlenül az „*ellenség*”. Ez utóbbi vizsgálja az előadás egyes gondolkodók segítségével Nietzschétől Hannah Arendtig.

Haraszi György

A koraújkori magyar zsidó történelem képe a 19. századi zsidó történetírásban

Az 1867-es emancipációs törvény után a (neológ) magyarországi zsidóság ideológusai szükségességét érezték a magyar-zsidó együttélés, netán szimbiózis történeti megalapozásának is. Erre két lehetséges út is kínálkozott. Az első és látványosabb a 19. század közepe óta heves vitákat kiváltó kazár elmélet "magyar ágának" kiemelése, összekapcsolása a honfoglalás és a korai Árpád-kor eseményeivel. A másik momentum a (zsidók kis száma miatt) viszonylag békés középkori magyarországi zsidó történelem, amelyet igyekeztek szembeállítani a nyugat európai vérfürdőkkel, kiűzetésekkel. A fenti tendenciák leglátványosabban a kor reprezentatív neológ történetírónak, Kohn Sámuelnek és Büchler Sándornak munkásságában érhetők tetten, az előadás európai kontextusban ez irányú tevékenységüket vizsgálja.

Komoróczy Szonja

Nemzet- és valláskép a hitközségi politikában a kárpátaljai zsidóknál

Az előadás a kárpátaljai zsidó közösségek által megfogalmazott nemzetképet és vallásképet vizsgálja a két világháború közti időszakban. A térség zsidó közösségeinek lojalitása megoszlott Magyarország, Csehszlovákia és a Szentföld között, és más-más megnyilvánulásai voltak teológiai, politikai és nyelv választási szempontok alapján. A korabeli helyi sajtó cikkein keresztül jól láthatók a szentföldi eseményekre adott reakciók, illetve a szentföldi szervezetekkel ápolott kapcsolatok, a cionista irányzatok rendezvényei, a csehszlovák politikához, és különösen Masarykhoz való viszony, és a magyar kultúra és politika iránti érdeklődés.

Konrád Miklós

A disszimiláns asszimiláns! Disszimilációs tendenciák neológ zsidóság körében.

A zsidók hosszú 19. századi történetével foglalkozó kutatók a magyar társadalomba integrálódni kívánó, magukat magyarnak valló szekularizált zsidók „asszimilációját” eszme- és társadalomtörténeti szempontból egyaránt töretlen folyamatként szokták ábrázolni. Ami az eszmetörténetet illeti, vagyis a magyarrá válásról folytatott zsidó diskurzust, úgy e tétel a reformkor és az első világháború kitörése közötti időszak figyelmes vizsgálata fényben egyértelműen cáfolatra szorul.

Az ország zsidó lakosainak 1867 végén törvénybe foglalt egyenjogúsítását megelőző két évtized során a jövőjüket a magyar nemzet tagjaként elképzelő zsidók – többnyire önjelölt – szószólói két ízben is megtorpantak. Az elkeseredés, amely az 1848-as forradalom, majd az 1861-es országgyűlés idején a magyar politikai elitnek a zsidók iránti magatartása, vagyis az emancipáció elodázása láttán hatalmába kerítette ezt az értelmiségi réteget, a magyar nemzettel való érzelmi azonosulás elvi megkérdőjelezésére, konkrétan pedig az ország elhagyásának a szorgalmazására sarkallta.

A dualizmus korában az emancipált – ekképpen mintegy hivatalosan a haza fiaiként elismert – zsidóság „neológ” táborának a szószólói efféle érzelmeiknek nem adtak, immár nem adhattak hangot. Az 1880-as évektől azonban, elvéve ugyan, mégis vissza-visszatérően és az idő haladtával mind gyakrabban, kifejezést adtak annak a disszimilációs törekvésnek, amelynek kiváltója nem az

integráció eljövételébe fektetett hit megrendülése volt, hanem a vélekedés, miszerint a modern zsidók túl messze mentek az asszimiláció útján. E megállapításból fakadt a vágy, hogy a folyamatot megakasztva vissza-zsidósítsák azon ifjabb nemzedékeket, amelynek Schön Dávid pesti hittanoktató már 1885-ben elítélte az „egyoldalú”, vagyis bizonyos tekintetben káros „nemzeti fejlődését”.

Molnár Dávid

A szombatosok „identitásának” változásai a magyarországi zsidók emancipációjának és a modern kori hatalmi struktúrák változásának tükrében

A szombatosok (más nevükön: zsidózók, zsidósok, judaizánsok, judaizálók, szabbatáriusok stb.) eredetileg a Szentháromság-tagadók legradikálisabb szárnyát alkották. Teológiai rendszerük kidolgozója (Matthias Vehe-Glirius), aki egyébként pflzi (!) születésű volt, úgy vélekedett, hogy mivel Jézus nem tudott olyan típusú változásokat hozni, mint amilyeneket a próféták írásaiban megjósoltak a Messiásról, az ószövetségi parancsok érvényességén sem szabad változtatni semmit. Borzasztóan izgalmas, hogy ez az irányzat úgy kezdett kialakulni és elterjedni a 16. századi Erdélyben, hogy ezen a területen tulajdonképp nem éltek még zsidók. Zsidók és zsidózók közvetlen érintkezésére csak és kizárólag az adott lehetőséget, hogy a 17. század első harmadától Péchi Simonnak személyes kapcsolatai voltak néhány zsidóval. Péchi nélkül tehát aligha közeledtek volna olyan „gyorsan” a zsidóság felé a szombatosok képviselői. A kereszténységtől való eltávolodás jelentős szerepet játszott abban is, hogy a szombatosok története már a kezdetektől üldöztetések történeteként írható le, s így van ez a 20. századig. Ezért aztán kivételesnek tekinthető az az időszak, amely a zsidók egyenjogúsítását követi. Ekkor ugyanis a szombatosok elkezdtek áttérni a zsidó hitre, ami a második világháborúban szinte a csoport teljes megsemmisülését okozta. Az áttérés ambivalens érzéseket keltett a zsidókban, pedig a szombatosok kezdetől fogva úgy csodálták őket, mint Isten választott népét. Általában azokról a zsidókról esik szó legfőképp, akik tartózkodtak a szombatosokkal szemben, tudunk azonban olyanokról is, akik úgy vélekedtek, hogy a judaizánsok egy vérből valók velük. Előadásomban azt vizsgálom, hogy történetük során a szombatosok hogy viszonyultak a zsidókhoz és a zsidók hozzájuk, hogy milyen lojalitásminták és konfliktusok vitték el a judaizánsokat a zsidó vallás felvételének gondolatáig, hogy milyen politikai és jogi helyzet tette lehetővé, hogy ténylegesen át is térjenek, és hogy milyen hatalmi felállásban jelentette mindez a közösség végét.

Molnár Judit

A Magyar Zsidók Központi Tanácsa „struccpolitikája” 1944-ben

A német megszállás másnapján, 1944. március 20-án az Eichmann-kommandó tisztjei, Hermann Krumej és Dieter Wisliceny kiadták az utasítást a Pesti Izraelita Hitközség (PIH) székházában (Síp u. 12.), hogy meg kell alakítani a Magyar Zsidók Központi Tanácsát. Mivel a hitközség vezetői a magyar hatóságoktól – érdeklődésükre, hogy mit tegyenek – azt a választ kapták, hogy „Amit a németek kívánnak, teljesíteni kell”, megalakították Stern Samu, a PIH elnöke vezetésével a nyolc tagú Zsidó Tanácsot.

Nem csak a történészek, hanem Sternék maguk is feltették maguknak a kérdést a második világháború után: Vajon helyesen cselekedtek-e amikor vállalták a Zsidó Tanács megalakítását, majd az országos hálózat megszervezését, továbbá a német és magyar hatóságok utasításainak

végrehajtását? Munkácsi Ernő szerint – aki a PIH majd a Zsidó Tanács titkára volt – „a zsidóság vezetőisége ... struccpolitikát folytatott, ... abban a meg nem alapozott optimizmusban ringatta magát, hogy mi leszünk a kivétel, a talpalatnyi sziget az európai zsidóság pusztulásának tengerében”.

Előadásomban azt vizsgálom – elsősorban a zsidó vezetők korabeli iratait valamint háború utáni emlékeit felhasználva – hogy a Zsidó Tanács tagjai hogyan látták szerepüket a magyar holokausztban.

Oláh János

Néhány XIX-XX. századi neológ zsidó hittankönyv útmutatásaiból, valamint a Rabbiképző Intézet „ünnepélyeiről” és Löw Immánuel prédikációiról

Néhány, a magyarországi zsidó fiatalság által használt hittankönyv alapján vázoló fel a XIX. század végén, a XX. század elején a neológ zsidóság ifjúnak „sugallt”, lojalitásimázst, és azt a fejlődési vonalat, valamint változásokat és állandóságokat, amelyek észrevehetőek a tananyagokban. Az elemezni kívánt, időrendben első hittankönyvet, Halász Nátán jegyzi. E könyvben szentírási és misnai idézetek segítségével példálódzik, és tanácsol az ifjúnak követendő utat. Krausz Sámuel is szentírási és talmudi idézetek segítségével mutat irányt, és kitér a „hazaszeretet” eszméjére. Bernstein Béla az ötödik parancsolat értelmezésével ad tanácsokat kora ifjúságának a cionizmus konkrét említése nélkül, de implicite mégis szót ejt róla. Havas Manó – könyvének végén – sommásan írja azt, amely a többi hittankönyvnek is lényegi mondandója: „Vallási kötelességünk szeretni a hazát, azt az országot, melyben élünk, melynek törvényei oltalmazzak bennünket.”

A budapesti Országos Rabbiképző Intézet (Landesrabbinerschule) – amelyben a megemlíteni kívánt hittankönyvek írói (Halász N. kivételével, ő más okból kötődik az Intézethez) „képeztettek ki” és szerezték rabbi-képesítéseiket – megnyitásától 1926-ig tekintem át azon „ünnepélyeket”, amelyeket itt tartottak, és egy bizonyos lojalitásimázst jeleznek. Ezzel vetem össze Löw Immánuel (1927-1940 között képviselte a neológ zsidóságot a magyar országgyűlés felsőházának tagjaként) néhány homíliáját, amely adalékul szolgálhat egy (talán) másfajta lojalitásimázs körvonalazásához.

Pál József

Carlo Michelstaedter az Osztrák-Magyar Monarchia olasz zsidó irodalmában

A trieszti kereskedőváros szellemi hatása alatt álló német-olasz-szláv Goriziában (Görz) 16. századtól kezdődően kimutatható a zsidó közösség jelenléte. A 17. század végén épített szentély, majd az 1756-tól működő zsinagóga mellett aktív szellemi élet alakult ki. A Biblia-kutatás jelentős, általános érvényű eredményeket hozott a nyelvészet, a szövegmagyarázat, és -kommentár területén (goriziai rabbi, Graziadio Isaia Ascoli). Ebből a szellemi körből származik a költő-filozófus Michelstaedter, aki filozófusi tevékenysége mellett fontos, a kor problematikájára rendkívül érzékenyen reagáló költői életművet hagyott maga után. Külön érdekes eredményre vezethet Schopenhauerrel való viszonyának kutatása. A tanulmány a versekből igyekszik kibontani a Michelstaedter tudatának másként el nem mondható eszméit, amelyek végül az öngyilkosság vezették.

Sándor Klára

Körökön kívül: Vámbéry Ármin magyarságtudatának interpretációi

Vámbéry Ármin identitásainak – ha tetszik, lojalitásainak – összetettsége közismert: a zsidó származású, nehéz sorsú fiú katolikus és evangélikus iskolák elvégzése után reformátusnak tért be, török főember bizalmasává, majd életét kockáztatva ál-dervissé vált, hogy a magyarság származását kutathassa. Vámbéry magyarságtudatáról, keleti kutatásairól szintén sokat írtak, így előadásomban mindezeket – identitásait és a magyarságkutatás iránti elkötelezettségét – csak háttérként foglalom össze. Előadásom fókuszában az a kérdés áll, hogyan értelmezi ma a szakma ezt az összetettséget, s hogyan (nem) jelenik meg Vámbéry személye a közbeszédben, illetve a magyarság eredetét kiemelt fontosságúnak tartó szubkultúrákban.

Tamási Balázs

Magyarországi héber könyvgyűjtemények létrejötte és szerepe a magyar zsidóság körében a 19-20. században

A jelentős magyarországi héber kézirat- és könyvgyűjtemények létrejötte szorosan összefügg a modern magyar zsidó tudományosság és a neológia 19. századi létrejöttével és megerősödésével. A gyűjtemények elsősorban a zsidóság társadalmi integrációja során, az emancipáció jegyében létrejövő állami alapítású és hitközségi fenntartású intézmények részeként alakulnak meg, ugyanakkor ezzel összefüggésben vannak példák magángyűjteményekre is. A vizsgálni kívánt korszakot kezdettől fogva a két legjelentősebb és Kaufmann Dávid (1852-1899) nevétől elválaszthatatlan világhírű gyűjtemény, az Országos Rabbiképző Intézet Könyvtára és az úgynevezett Kaufmann-gyűjtemény határozza meg. Ezek létrejöttében, gyarapodásában, intézményesülésében, odaadományozásában a közösségi és egyéni identitás, vagy lojalitás, esetleg a patriotizmus mintái is közrejátszottak, amelyek vizsgálata a konferencia-előadás egyik résztémáját képezi. A kezdeti rövid aranykor az Osztrák-Magyar Monarchia kedvező gazdasági, társadalmi, földrajzi adottságainak köszönhető. A gyűjtemények első világháborút követő történetére már inkább az átmenetiség, illetve a megtorpanás jellemző, a vészkorszakot követő utóéletük és szerepváltozásaik pedig – amelyekre az előadás szintén részletesen kitér - összefügg a magyarországi zsidóság történelmének súlyos és drámai változásaival, a vallási identitás és társadalmi átrétegződés folyamataival. Az előadás végül olyan kérdésekre is keresi a választ, hogy a magyarországi héber könyvgyűjtemények formáltak-e a Soá utáni hazai zsidóság életét, identitását, továbbá, hogy milyen szerepet töltenek/tölthetnek be a jelen és jövő közösségei számára.

Toronyi Zsuzsanna

A Magyar Zsidó Múzeum kurátori koncepcióváltozásainak tükrében

A felvilágosodás utáni, szekuláris értékrenden alapuló európai társadalmakban az iparosodás eredményeit, a ráció és a humanista elvek alapján szerveződő új, nemzetállami közösségeket a világkiállítások és az ezekben az években alapított „nemzeti” múzeumok reprezentálják. A régi, vallásos kultusz közösséget formáló és megtartó ereje helyett ezek az intézmények váltak a modern, szekuláris társadalmak új szentélyeivé. A vallásos/szekuláris felosztás alapján tehát a múzeumok és a vallási intézmények egymással ellentétes kategóriákat jelentenek, s ez az ellentét

teszi különösen érdekessé az ekkoriban alapított zsidó múzeumok történetét. A zsidó vallás és a zsidó múzeumok elsődleges kapcsolata a vallási szertartási tárgyak bemutatására szolgált, melyeket gazdag zsidó nagypolgárok elsődlegesen esztétikai minőségük, művészeti értékeik alapján gyűjtöttek. Az első zsidó múzeumok alapítását a 19-20. század fordulóján az emancipációval elveszni látszó hagyományos közösségi életforma dokumentálása és megőrzése céljából alapították. A zsidó múzeumok elsődleges célja és feladata a judaizmus bemutatása és interpretálása volt. Egyúttal igazodtak a modern társadalmi keretekhez, tárgyak és dokumentumok múzeumi interpretációi révén megnyilvánították az állam és a többségi nemzet iránti lojalitást.

Uhrman Iván

„Zsidó történészek – magyar koratörténetről”

A történettudomány elvileg a "sine ira et studio" tacitusi eszménye alapján kéne, hogy működjék, de a gyakorlatban ennek köztudomásúlag maga Tacitus sem tudott megfelelni. A mindenkori történettudós is ember, rabja a maga szubjektivitásának, s ennek részeként az aktuális politikai hatalom iránti lojalitásnak vagy éppen illojalitásnak. Ebből a szempontból szeretném bemutatni azokat a zsidó-magyar történészeket a kiegészítéstől a második világháború időszakáig, akik a magyar történelem legkorábbi szakaszaival (a fejedelmek korától a 13. századig) foglalkoztak. (Kohn Sámuel, Büchler SÁndor, Venetiáner Lajos, Mandel Miklós, Marton Ernő, Csetényi Imre.) Az időhatárok kiválasztását indokolja, hogy ezek a korok - különösen a fejedelmeké - mindig is a nacionalista érdeklődés középpontjában álltak, érthető okokból.

Vajda Károly

A zsidó vallás hitelesség- és lojalitáskonceptiója.

Az előadás áttekinti a hűség és a hitelesség héber képzeteinek feltételezhető keletkezés- és fejlődéstörténetét a bibliai iratoktól a szóbeli tan mögötti rabbinikus kinyilatkoztatáskonceptió kialakulásáig, illetve megszilárdulásáig. Ennek során a hűség, a hit és a hitelesség (qua loci theologici) vezérfogalmi mögött munkáló metaforika éppúgy vizsgálódásaink homlokterébe kerül, mint a rabbinikus vallásjog kategória-, valamint képzetrendszerének és az emberi létezés életút-konceptiójának nyelvi, illetve képi összefüggései.

Zima András

Zsidó csoportok lojalitáshierarchiáinak változása 1945 után

A soát követően létszámában töredékére esett zsidóság különböző irányzatai eltérő módon határozták meg identifikációikat az 1945 után eljött új, az azt megelőzőtől merőben eltérő világban. Korábbi főárambeli lojalitások (magyar nemzeti, polgári) szorultak háttérbe, és korábban periférián lévők (zsidó etnicista, népi, proletár) emelkedtek főáramba, melyek reflektáltak az új világ uralkodó diskurzusaira is. A korszakra jellemző baloldali diskurzus befolyásolta a zsidó irányzatok önmeghatározását. Ezek az új irányok megjelentek a különböző vallási és mozgalmi közösségek propagandakiadványaiban is. Előadásomban a vészkorszakot követően a zsidó közösségek propagandakiadványaiban (leginkább sajtótermékeiben) megfigyelhető változásokat mutatom be a lojalitásuk hierarchiák terén.

JEGYZETEK

A szegedi régi zsinagóga 1843-ban készült frigyszekrénye (MILEV)

אדלר איליס

DR ADLER ILLÉS

A PESTI SZÍNHITŐSÉG YRABBJA

1857-1924

ÉPÍTTETTE

EMMA SZUL. NY. Z. RO. G. AD. ILL.

NY. J. V. I.

DUBLA

אדלר איליס
היה רופא מפורסם
והיה חברו של הרב
הגדול רבי יצחק
מנחם מנדל ז"ל
הוא נפטר ביום
השבת כ"ג אלול
ה'תרפ"ד בגיל
חמשים ושבע
שנה ויום אחד
הוא נקבר בבית
העלמין ביום
הראשון של
השבוע